

JÓZSA ISTVÁN - KORTÁRS MŰVÉSZET (/)

FŐOLDAL (/) AMERIKAI MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK (/JOZSA-ISTVAN-AMERIKAI-MAGYAR-KEPZOMUVESZEEK.HTML)

TANULMÁNYOK (/JOZSA-ISTVAN-TANULMANYOK.HTML) ESSZÉK (/JOZSA-ISTVAN-ESSZEK.HTML)

KORTÁRS MŰVÉSZEK (/JOZSA-ISTVAN-KORTARS-MUVESZEEK.HTML) KRITIKUSOK FÓRUMA (/JOZSA-ISTVAN-KRITIKUSOK-FORUMA.HTML)

KÖTETEK (/JOZSA-ISTVAN-KOTETEK.HTML) FILMEK (/JOZSA-ISTVAN-KUSZTOS-ENDRE-PORTREFILM.HTML)

KMEG - KORTÁRS MŰVÉSZET E-GALÉRIA (/KMEG---KORTAACUTERS-M368VEACUTESZET-E-GALEACUTERIA.HTML)

Radnai Dániel Szabolcs

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÉS FRANZ KAFKA MŰVÉSZETÉNEK HASONLÓSÁGAI AZ ÚJABB NARRATOLÓGIA TÜKRÉBEN

Bevezetés

A 19. század második felének egyik legfontosabb magyar prózaírója, Mikszáth Kálmán és a 20. század eleji világirodalmi modernség egyik legnagyobb szerzője, Franz Kafka életművében próbálok hasonlatosságokat felkutatni. A különböző irányú mintázatok árnyalt bemutatását négy nagyobb téma: a modern világkép, a kötetkompozíció kérdésköre, az abszurd mint lételfogás, valamint a parabolisztikus irodalom kapcsán végzem el, elsősorban prózapoétikai nézőpontból. Szakirodalmi forrásul szolgálnak számomra – az egyes részterületek kérdéseit tárgyaló elméleti munkák mellett – a magyar Kafka-irodalom összefoglaló szövegei, valamint a megújult, 1997 utáni Mikszáth-recepció eredményei. Állításaimat illusztrálандó, Kafka legismertebb műveit: *A per* című regényt és *A törvény kapujában* c. rövidtörténetet fogom lépten-nyomon példaként használni, illetve Mikszáth Kálmánnak az 1890-es évek végén, 1900-as évek elején született kisregényeire (*Prakovszky, a siket kovács*, *A Sipsirica*) és elbeszéléseire (*A fekete fogat*, *A fekete kakas*, stb.) fogok utalni.

Modernség, világkép

Mikszáth Kálmánt az 1990 előtti, leginkább a marxista irodalomszemlélet által meghatározott kritika diskurzusa egyértelműen a *realizmus fejlődésének* kontextusában vizsgálta; a róla írt tanulmányok,[i] monográfiák[ii] mind-mind a 19. századi realista próza hagyományába igyekeztek beágyazni, illetőleg (később, az 1960-as évekre) ezzel kapcsolatban fogalmaztak meg problémákat.[iii] Ehhez képest az 1990 utáni (főként az 1997-es nagy Mikszáth-jubileum[iv] hatására) recepció az életmű világnézeti, ideológiai kérdésfeltevéséi helyett sokkal inkább annak formai, szövegszerű, prózapoétikai novumait kezdte el feltárni,[v] s ezen vizsgálódások kontextusa nem ritkán maga a *modernség* diskurzusa volt. T. Szabó Levente könyve – ellentétben az egyébként gombamód szaporodó, nagyon gyakran történetietlen modernné/posztmodernné olvasásokkal – témáit, fejezeteit tekintve egész tárházát nyújtja a Mikszáthtal kapcsolatos modernség-képzeteknek: a betegség mint irodalmi kérdéstől, a dandyzmus poétikáján át egészen az életrajzírói normák felrúgásáig.[vi] Eltekintve attól, hogy a realizmus mint történeti konstrukció[vii] és Mikszáth szövegeinek szisztematikus (és ideológiamentes) összevetése még várat magára, a jelenkori recepció akarva-akaratlanul amellet foglal állást, hogy Mikszáth századvégi, század eleji művészete nem a valóságábrázolás irodalmának egy megkésett kiteljesedése, annál inkább egy olyan oeuvre, mely a lét megismerhetetlenségével, feltárhatatlanságával és az ezzel járó kétellyel szembesít.[viii]

A fent, Mikszáth kapcsán leírt – egyfelől módszertani, másfelől megközelítésbeli – váltás hasonlóképp zajlott Kafkánál is. Azonban az 1883-ban Prágában született német nyelvű író annyiban még rosszabb helyzetből indult, hogy míg Mikszáth „realizmusával” akadtak problémák az irodalomtörténeti periodizáció kapcsán, addig Kafka művészetének általános világképe eleinte teljes egészében nem volt befogadható a szocialista realizmus szemléletébe, nemhogy kanonizált író legyen. Lukács György 1955-56-ban íródott tanulmányában („Franz Kafka vagy Thomas Mann?”)[ix] a két nagy német író két nagy tendencia, a 19. századból tovaeredő, megújuló realizmus (Thomas Mann, du Gard stb.) és a dekadens modernisták, avantgardisták (Kafka, Beckett, Joyce stb.) jellemzőivel azonosítja. S a Lukácsi marxista irodalomszemlélet alapvetően normatív szemléletében (melyben az 1848 utáni modernista örökséget, a Flaubert-től, Baudelaire-től egyfajta értékvesztésként jelennek meg)[x] komolyan válságosnak tekintve az irodalmi művészetet, fontosabbak: az alapvető világnézeti jellemzők vagy az (akár realista műalkotáshoz is elvezethető) modernista, avantgardista formai újítások. Innen nézvést Lukács számára az volt a legfőbb kérdés, hogy a 20. század dekadens, szorongó világában mi a feladata az írónak: közeledni a valósághoz vagy éppen eltávolodni tőle: „(...) a félelem felé tart-e az

író, vagy pedig el tőle.”[xi] És Lukácsnál Kafka félelmetes, szorongó világa – minden művészi invencióját elismerve egyszersmind – mint a valóságtól eltávolodó művészi perspektíva kevésbé volt üdvös, szemben Thomas Mann irányával, a valóságábrázolás hagyományos normának továbbvitt, ámde ironizált formáival.

Ily módon a későbbi magyar nyelvű, vagy idegenből fordított Kafka-tanulmányok is ebből a szemszögből, a realizmus 20. századi fejlődési útjainak, dilemmáinak kontextusában közelítettek a nagy német íróhoz.[xii] Az első róla szóló magyar monográfia, Sükösd Mihály kis könyve[xiii] – jóllehet megjelenését követően rövidesen kiderült, hogy jelentős részben egy német nyelvű kiadvány tükörfordítása[xiv] – ugyancsak elsősorban azt tűzte ki céljává, hogy Kafka életművét és annak jellemzőit (a világtól való elfordulást, a képtelenségeket, az abszurditást) levezethetővé tegye az elnyomó kapitalista világrend 20. századi fejlődéséből, az emberi, művészi pszichére gyakorolt hatásából. S így módon (valóban rengeteg irodalmi példát megmozgatva) valamelyest folytonosságot hozzon létre a realizmus tendenciái és Kafka között.[xv] Hiába jelenik meg 1976-ban Roland Barthes 1960-as írása Kafkáról, melyben kifejti, hogy Kafka „jeleinek” értelmezéséhez, s így az irodalom kortárs státuszának a meghatározásához a *technikán* keresztül, tehát a szoros szövegolvasáson, formai mintázatok felkutatásán keresztül vezet az út, [xvi] sokáig nem jelenik meg ilyen igényű munka a recepcióban. Végül 1981-ben jelent meg az első magyar, az életmű darabjait elemzően is áttekintő monográfia (Pók Lajos: *Kafka világa*),[xvii] s az 1990-es évektől megindultak olyan mélyebb prózapoétikai elemzések,[xviii] melyeknek nem célja a kafkai világ ideologikus meghatározása, hanem a Kafka-szövegek hatásmechanizmusainak magyarázatát igyekeznek kidolgozni.

Műfaj és kompozíció, novellaciklus

A Mikszáth és Kafka jelenkori vizsgálata kapcsán uralkodó irodalomtudományi diskurzus, a modernség mint általános kontextus s az ezzel összefüggő világtapasztalat (elidegenkedés, a valóság ábrázolásával kapcsolatos kétely, individualizmus stb.) kérdései mellett más szálak is egymáshoz fűzik a két író. A 19. század második felétől megkezdő modernség irodalmi újdonságait nemcsak a világ megtapasztalásának változásával összefüggő filozófiai, elméleti tételek (Bergson, Freud stb.) s ezek irodalmi reprezentációi jelentették, hanem legalább ennyi formai, stilisztikai, szövegpoétikai, kompozíciós elem. Ilyen volt többek között prózapoétikai értelemben a 19. századi (romantikus / realista) regény műfajának többirányú dekonstrukciója. Miként Flaubert a szabad-függő beszéd és az elbeszélői érdektelenség poétikájával váltotta a mindentudó elbeszélők uralmát, s ahogy Dosztojevszkij különböző, egymással vetekedő szövegeket kevert az eladdig egyirányú módon értelmezett regényszövegbe, úgy bizonyos idő után megjelentek olyan, alapvetően a novella, elbeszélés, rövidtörténet műfajaira épülő kompozíciók, melyek versenyre keltek a klasszikus regénnyel, alternatívái lehettek annak. Ennek a történeti folyamatnak a 20. századi irodalomtudomány által megteremtett műfaja a novellaciklus, mellyel kapcsolatban – noha elméleti alapjai egyelőre erősen vitatottak[xix] – az 1990-es évek óta Magyarországon is számos elemzés született.[xx] A 19. század második felében megjelenő kompozíciós formát első példáját Turgenyev 1852-es *Egy vadász feljegyzései* c. kötetében vélte megtalálni az angolszász irodalomtudomány,[xxi] azonban a ciklusszerű olvasásra épülő novelláskönyvek elterjedése a 20. századra tehető, miként a műfaj legtöbb monográfiája 20. századi modern (főként angol és amerikai) művekkel foglalkozik,[xxii] s a műfaji recepció első jelentős szerzője, Forrest L. Ingram is azt a címet adta könyvének: *Representative Short Story Cycles of the Twentieth Century*.[xxiii]

Az előbbieken jellemzett 20. századi műfaji konstrukció első előzménye a magyar irodalomban Mikszáth *Tót atyafiak* és még inkább *A jó palócok* c. kötetei, jóllehet voltak korábban is ciklusként (is) olvasható művek, pl. Kemény Zsigmond *Ködképek a kedély láthatárán* c. regénye vagy Jókai Mór folytatásokban megjelent novelláskötetei (*Forradalmi és csataképek 1848. és 1849-ből*, 1950, *Egy bujdosó naplója*, 1951). A hagyomány, mely ezáltal megszületett s a huszadik század elején nálunk is nagy sikereket ért el (Krúdy Gyula: *Szindbád ifjúsága*, 1911, Bródy Sándor: *Rembrandt*, 1922, Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*, 1924), egyfelől hidat vert a napi fogyasztásra szánt kispróza és az összefüggő egészként elképzelt regény között; megtörte a lineáris, célulú elbeszélés uralmát, s – tulajdonképpen ebben kereshető Mikszáth palóc-kötetének igazi újdonsága – az elbeszélői mindentudást egyfajta „közösségi” tudássá alakította.[xxiv] A számtalan – narratológiai, kompozíciós, filológiai stb. – kérdést felvető novellaciklus-tematika szellemében született tanulmányok jelentős része 20. századi művekkel foglalkozik, példának okáért a fent idézett angol monográfia, a ciklus-probléma általános elméleti, történeti bemutatása után többek között Franz Kafka *Ein Hungerkünstler* (Az éhezőművész, 1924) kötetét elemzi részletesen.[xxv]

Ugyanakkor a ciklusszerű olvasás kérdése nemcsak az olyan elbeszéléskötetek kapcsán merül fel, mint Gozdsu Elek *Tantalusa*[xxvi] vagy Gárdonyi Géza *Az én falum* c. könyve, melyekben többféle (motivikus, tér-idő, szereplők, stb.) azonosság is megfigyelhető a novellák között, hanem felfedezhető a *modern regényben* is, mint kompozíciós erő. Az olyan nehezen meghatározható műfajú szöveg-együttesekben, mint Kosztolányi *Esti Kornélja*, vagy Krúdy Gyula *Purgatórium* c. Szindbád-kötete az alapvetően lineáris, egy-egy főszereplő köré szervezett történetvezetés oly módon bomlik részekre, hogy az egyes fejezetek csak érintőlegesen kapcsolódnak egymáshoz, valójában mindegyik egy-egy külön történet. Innen nézvést – nem elhallgatva persze Franz Kafka novellisztikájának egyéb, Kosztolányival rokon vonásait – *A per* című regény ugyancsak értelmezhető mint egyetlen főszereplő, Joseph K. köré szervezett különálló eseménytöredékek csokra. *A per* külön címmel ellátott fejezetei – pl. „Az első vizsgálat”, vagy „Brüstner kisasszony barátnője” stb. – némileg fenntartják a fejlődés látszatát, azonban maguk az egyes fejezetek eseménysorai a fikció világában elkülönülnek egymástól, egyik-másik fejezet mintha nem is alapozna a korábbiak elbeszélői tudására. Az egyetlen koherens jelentésszerűség, ami egységgé rendezi Joseph K. hányattatását, ténykedéseit: a per tudata – ez az amely általános lényegként, okként és célként ott lebeg minden elbeszélő történet fölött. A Kafka-novellák álmokképihez viszonyítva írja Sükösd Mihály, hogy „(...) *A per* azokra a „folytatások» álmokra emlékeztet, amelyeket több részletben álmodunk végig. (...) Esztétikai nyelvre fordítva (...) nem szabályos regény, legalábbis a szó XIX. századi értelmében (...) Inkább keretes elbeszélés; a pikareszk-műfajból kinőtt novellisztikus egységek sora, közös hőssel, szintérral és világképpel, de önmagukban zárt novella-tartalmakkal”, melyek „(...) nem időbeli sorrendjükkel, hanem egymásmellettségükkel egészítik ki egymást, alkotnak egységet.”[xxvii]

Erre alapozva, joggal jelenthető ki, hogy Kafka modern novella- és regényművészete narratológiai, kompozíciós értelemben nagyban magán viseli a 19. század végén megjelent összetett ciklus-kompozíciók hatását, melynek hullámai – elsőként Mikszáthnál, majd a század eleji modernség íróinál még erőteljesebben – Magyarországon is megjelentek.[xxviii]

melynek legkristálytisztább reprezentálója *A per* c. regény és *A törvény kapujában* c. elbeszélés.[xxix] Ezt erősítik meg azok a történeti szintézisek, melyek a német irodalom fejlődéstörténetébe helyezve tárgyalják Kafka szerepét,[xxx] illetve a közoktatásban közkezen forgó irodalomtankönyvek is erre a tételre alapoznak.[xxxi] Jólehet az abszurd, az abszurditás történeti, elméleti, filozófiai jelentésrétegei meglehetősen szerteágazóak,[xxxii] s Kafka interpretálói sem egységesen alkalmazzák a fogalmat, illetőleg a Kafka-szövegek átfogó értelmezésének kapcsán minduntalan felmerül az egységesen karakterizált narratívákkal szemben támasztott kétely,[xxxiii] általánosságban elmondható, hogy ezt tarthatjuk irodalomtörténeti értelemben a Kafka-ouvre egyik meghatározó konstruáló erejének: a sokat idézett „kafkai világ” sajátosságának.

Nicolae Balota már hivatkozott könyvében számos olyan irodalmi tradíciót (pl. barokk groteszk, romantikus ironia, avantgárd stb.) és alkotót (Lewis Carroll, Alfred Jerry, Christian Morgenstern) megemlíti, melyek a 20. századi abszurd mint társadalmi és kulturális válságjelenség irodalmi forrásvidékeként szolgáltak,[xxxiv] valamint az „abszurd világ” részletes elemzésénél Kafka kapcsán is rengeteg irodalmi párhuzamot mozgat.[xxxv] Ugyanakkor konkrétabb, s egyben történeti igényű alkotói párhuzamok – filozófiai, prózapoeitikai, narratológiai stb. közelítésű – felkutatása a magyar szakirodalommal csak kisebb mértékben ment végbe.[xxxvi] Mint fentebb említettem, a megújult 21. századi Mikszáth-diskurzus számos különféle (nem ritkán egymásnak ellentmondó) modernségképzetet felfedezett a Mikszáth-korpusz szisztematikus újraolvasása révén, azonban a Kafkával való párhuzam eddig nem került a vizsgálódások homlokterébe. A következőkben egy rövidebb elemzés kapcsá mellett fogok érvelni, hogy Mikszáth Kálmán utolsó évtizedének termésében, s főként *A Sipsirica* c. kisregényben megjelenik az abszurd világkép Kafkát előlegező poétikája.

Mikszáth kései novellisztikájával kapcsolatban megalapozott az a nézet, miszerint a világ kauzalizálásának, racionális szférájának minél meggyőzőbb leírása *helyett* sokkalta inkább egy mitikus-mágikus, vitalisztikus világkép uralta univerzum felfedezése történik meg.[xxxvii] Ugyanakkor számos példát találhatunk arra is, mikor egy-egy történet elbeszélői tálalása a világ működésének önkényességét, s ebből fakadóan riasztó mivoltát hangsúlyozza. „A zöld légy és a sárga mókus” (1895) című, egyébként humoros csattanóval végződő elbeszélés[xxxviii] azzal kezdődik, hogy a főszereplő, Gál János felett Isten ítéletet mond, miszerint csípje meg őt halálosan egy légy.[xxxix] A rendkívül öntudatosnak tetszően megszólaltatott jóisten ítélete hasonlóképpen önkényes döntés, mint Joseph K. elítélése, hiszen, mint olvashatjuk Gál János „(...) gazdag és ő a legtöbb köztetek. De énnekem mindegy az. Én azért leütöm.”[xl] S az elbeszélés további részében – egészen a konfliktus fordulatos megoldásáig – Gál János saját maga is olyannyira fatalista módon viselkedik, mint Joseph K., aki nem tudván ugyan, hogy miért ítélték el, beletörődik az eljárás tényébe. (Gál nem akarja levágtatni a fél karját az életben maradás érdekében sem, egészen, míg ki nem derül, hogy feleségét Nagy Pali, a kocsislegény elcsábíthatja, ha ő meghal.)

Míg a fenti elbeszélésnél csak a konfliktust létrehozó isteni ítélet, majd az azt feloldó befejező monológ[xli] kapcsán, azaz csak a szereplők nyelvi szférájában jelenik meg a lét abszurditása, *A Sipsirica* (1902) c. kisregény már több szinten, cselekménybe ágyazottan érinti az abszurditás problémáját. Egy fiatal leány, a Fehér Páva gazdasszonyának kislánya, Johanka rejtélyes körülmények között fogságába esik egy ismeretlen nemes úrnak, aki, elzárva őt a külvilágtól, bűvös kastélyába zárja. Azonban a Fehér Páva vendégeit mindez mit sem zavarja, az egyetlen, aki – a körülmények bonyolult összejátéka révén – végül utánaered a titoknak, vajon hol rejtegetik Johankát, nem más, mint Druzsba úr, a természetrajz tanára. Az abszurditás jegyét már nevében is viselő tanár – hiszen a 'Druzsba' visszafelé olvasva 'abszurd' – egyre különösebb eseményeknek lesz tanúja. Plátói szerelmét, a Fehér Páva kocsmáros nőjét, Jahodovskát elveszi egyik törzsvendége, a korhely Manusek Vince, ám rövidesen hatalmas botrány közepette a nő kidobja újdonsült férjét; az ártatlan kis Johanka váratlanul eltűnik, valamint a budai iskola hagyatékul kap egy Zólyom vármegyei birtokot, rajta egy kastéllyal, melyet – mint a gimnázium természetrajz tanára – Druzsbanak kell fölmérni. Utóbbi kirándulás az elvárászolt kastélyban,[xlii] mely valóban előlegezi némileg *A per* törvényszékét vagy *A kastély* színhelyét végül a vesztét is okozza Druzsbanak, aki noha kideríti a bűntényt magát, s egy jelentésben mindent le is ír, a „földi” igazságszolgáltatás értetlenül áll vádjai előtt. Csupán annyi történik, hogy a jelentés (melyet a minisztérium is elkér) nyilvánosságra hozatala után rövidesen egy „finom öltözkű úr” jelenik meg Druzsba lakásán, azzal a kéréssel, hogy őexcellenciájához kell vinnie beszélőre. Druzsba vonakodva, balsejtelmet érezve vele megy, s a hely, ahol kiszáll a kétlovas kocsiból, az nem más, mint a Lipótmezei Téboldya kapuja.

A per történéseihez hasonlatos szituációk, illetve a kastélyban tett látogatás érzékletes leírása mellett jól láthatók a különbségek Mikszáth kései műve és a kafkai világkép között. Noha mind a fikció terében, mind az olvasói befogadásban indokolatlannak tűnik Druzsba tanár eltávolítása, Mikszáth elbeszélése – *A törvény kapujában* lecsupaszított világával vagy *A per* univerzumával szemben – megenged racionális magyarázatokat az események értelmezésében. Druzsba tanár esete – bármennyire is abszurd volt ténykedése és megszállottsága – magyarázható a titokzatos nemes úr keze által az arisztokrácia elnyomó hatalmával – melyet Manusek Vince végső vallomása is alátámaszt –, s így a történet maga tragikus színezettel is befogadható. Kafkánál ezzel szemben az abszurd, indokolatlan tényállások (Joseph K. letartóztatása, vagy, hogy a Törvény kapuján nem lehet átjutni) háttérben nem állnak ilyesfajta prózai magyarázatok, hanem azok a lét lényegéből, a lét teljes abszurditásából fakadnak. Mikszáthnál – *A Sipsirica* c. regény tanúsága szerint – az élet produkál abszurd helyzeteket, ám a környező társadalmi valóság intézményei (a minisztérium, a törvényszék vagy a téboldya), noha terhelően nyomulnak a kisember vállára, autonóm, valóságpreferenciával rendelkező szférák. Kafka világa továbbfejleszteti mindezt: az élet e színtereit, ezek végtelenül elidegenítő működési mechanizmusát helyezte az emberi lét alapvető, egzisztenciális értelemben vett mozgatójává, teljes háttérnarratívájává.

Parabolák, történet a történetben

Az abszurd irodalmi reprezentációja mellett a másik jelentős értelmezési mező Kafka életműve kapcsán az irodalmi parabolák működése, hiszen egyfelől számos ebbe a műfaji konstrukcióba tartozó rövidtörténetet, elmélkedést írt – többek között ilyen a legismertebb *A törvény kapujában* is – illetőleg Proust más, nagyobb terjedelmű munkái is interpretálhatók példázatosan. Persze – hasonlóan az abszurd kérdéséhez – az egyes értelmezők mást-mást tekintenek parabolisztikus tartalom alatt,[xliii] arról többé-kevésbé konszenzus van, hogy Kafka regényei tulajdonképpen parabola-törzdekéből „kibomló” kompozíciók.[xliv]

Mint Theo Elm parabola történeti fejtegetéséből tudjuk, míg a hagyományos parabolák (tehát a bibliai tantörténetek vagy az újkori, felvilágosítandó közönség számára, kifejezetten a polgári társadalom számára, a polgári társadalom érdekében) azaz kézzel fogható erkölcsi tanítással szolgálnak, addig a modern parabolák (Kafka, Brecht stb. munkái) noha tükrözik a megértésről alkotott szerzői felfogást – kétségesnek tartják magát a maradéktalan megértést.[xlvi] Ez az alapvető szövegyonulás tökéletesen reprezentálódik Kafka rövidtörténeteiben, kisregényeiben is, ugyanakkor a következőkben – néhány elbeszélés rövid bemutatása kapcsán – mellett szeretnék érvelni, hogy Mikszáth Kálmán novellisztikája

is rejt modern típusú parabolákat. Noha Mikszáth pályáját didaktikusan moralizáló tantörténetekkel kezdte (*A batyus zsidó lánya*, 1871; *Ami a lelket megmérgezi*, 1871), életműve kései elbeszéléseiben a példázatoság problematizálódik.

Először az olyan kései elbeszélésekben, mint a *Fekete kakas* (1899) vagy a *Fekete fogat* (1901) erkölcsi dilemmákat is felvető problémák kerülnek színre a történet által, ám a cselekmények megoldása nem egy szilárdan alapokon álló világot, a lét pozitív igazságosságába vetett hitet tükröznek, hanem ezen univerzum megérthetelenségét. A *Fekete kakas* főszereplője, a nagyszüleinél nevelkedett fiatal bányamérnök, Kupolyi Pali csak úgy menekült meg misztikus körülmények között a bányarobbanástól, hogy – 'mi tagadás' – a nálánál idősebb Horváthynének szeretett volna találkát adni.[xlvii] Ugyanígy, *A fekete fogat* Borkája csak a félelmetes fekete fogat segítségével tudja megszerezni egy óra leforgása alatt a kellő pátenst a Szécsényben székelő gróftól, mely megmenti apját a felakasztástól, hisz az elbeszélő követi Borka titokzatos útját a lángoló szerekén. Persze Kovács hajdú búcsúzásképp hozzáfűzi: „(...) hátha nem is kellett volna Borkának arra a fekete kocsi felülni? Hátha, tegyük fel, a gróf éppen akkor a mi falunkban lett volna, teszem fel, kalandon, valamely menyecskénél, ámbátor ha úgy vesszük, hogy egy vagy más, hát inkább nem is szóltam.”[xlviii] Mikszáth parabolái azt „tanítják” e szerint, hogy vagy hiszünk a mesésben, a mágikusban, vagy bűn kell ahhoz, hogy jó tehessünk.

Legalább ilyen izgalmas területe a karkai parabolák kérdésének, mikor egy nagyobb koncepció részeként belső, elkülönült elbeszélések ékelődnek a mű szövetébe, melyek által a cselekményvilág eseményei átértelmeződhetnek. A *per c.* regény – egy sokkal részletesebb szövetségű vizsgálat minden bizonnyal kimutathatná – számtalan ilyen intertextuális hálózatot rejt magában. Azon túl, hogy kilencedik „A domban” c. fejezet majdnem teljes szövetségű egyezéssel tartalmazza *A törvény kapujában* c. történetet a pap előadásában,[xlix] mely által a főszereplő, Joseph K. – ironikus módon – maga is reflektálni tud a helyzetére egy olyan történet által, mely sűrítve, lecsupaszítva hordozza az ő szituációját, *A per* számos más rejtett intertextussal rendelkezik. Ilyen például az harmadik fejezet egyik jelenete, mikor is Joseph K. az üres ülésteremben megszemléli az asztalon heverő „törvénykönyveket”, s az egyik címe: „Milyen kínokat szenvedett el Grete a férjétől, Hanstól.”[l] A Hans és Grete név elsőként a magyarul Jancsi és Juliskaként ismert Grimm-mesét idézi, de a cím további része eszünkbe juttathatja a 16. századi históriás énekek által sokszor feldolgozott Volter és Grizeldisz történetét, melynek a forrása a Dekameron utolsó novellája.[li]

Hasonló belső történetek – anekdota-közegebe bújtatott példázatok – megjelennek Mikszáth regényeiben is, mint a fikció világán belüli újabb diegézisek, melyek átértelmezik a történeteket. Ennek egyik eklatáns példája a *Prakovszky, a siket kovács* (1895-96) c. kisregény hatodik fejezete, „A csehek Krizsnócon”, melyet az elbeszélő nagyapja mesél el egy út során. A misztikusba hajló kísértettörténet (melynek műfaja, mint tudjuk, nem állt távol Mikszáthtól)[lii] szabályosan szimbólumok tárháza arra nézve, miként érhető meg a Gáll és Prakovszky család viszállya, s hogy miért kell meghalnia az ifjú Prakovszky Sándor hadnagynak, s hogy a halálos lövést miért egyedül a híresen siket kovács, Prakovszky József hallja meg. De az ilyen belső történetek – hasonlatosan Kafkához – nem adnak kész magyarázatokat a világ működésére, hiszen a történet, melynek ürügyén visszaemlékezik az elbeszélő, rejtélyessége révén maradt meg emlékezetében:

„Mindez azonban nem hagyott volna nagyobb nyomokat sem az eklézsia történetében, sem énelöttem, ha egyszer valami olyas nem történik Prakovszkyval, amin már százszor gondolkoztam azóta s amit sohase fogok tudni megmagyarázni.”[liii]

Összegzés

A fentiekben amellert érveltem, hogy a Mikszáth-recepció legújabb irányainak és modernség-képzeteinek körében megalapozottan beszélhetünk – több más 20. századi tendencia – olyan hatásokról Mikszáth művészetében, melyek később Kafkánál erősödnek föl. Jóllehet az eddigi diskurzus nem foglalkozott a két író közötti hasonlóságok, összefüggő poétikai mintázatok felkutatásával, érdeklődésre tarthat számot néhány szorosabb szövegelemzés – például a novellaciklus, az abszurditás vagy a parabolisztikum témái kapcsán – ennek árnyaltabb megvilágítására. Jelen kis értekezés az utóbbi célkitűzéshez szolgálhat vázlatos kiindulópontként.

2018. május 17.

Jegyzetek

[i] Sőtér István: Mikszáth Kálmán időszemlélete (1949) = Uő. *Félkör*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 543-551.; Mezei József: Mikszáth és a század „realizmusa”, *Itk*, 1961/4. 448-469.

[ii] Király István: *Mikszáth Kálmán*, Bp., Művelt Nép, 1952, 270 p.; Kozma Dezső: *Mikszáth Kálmán*, Kolozsvár, Dacia, 1977, 184 p.

[iii] Barta János: Mikszáth-problémák (1961) = Uő. *Költők és Írók*, Akadémiai, Bp., 1966, 166-245.

[iv] *Mikszáth-életrajz. Tanulmányok az író születésének 150. évfordulójára*, szerk. Fábri Anna, Horpács, Mikszáth Kiadó, 1997, 218 p.

[v] Eisenberg György: *Mikszáth Kálmán és a színpad*, Bp., Gondolat-Pompeji, 2005, 268 p.; T. Szabó László: *Mikszáth, a rejtett modern: történelmi és irodalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoeztikájában*, Bp., L'Harmattan, 2007, 338 p.; Hajdu Péter: *Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-képekről*, Bp., Argumentum, 2010, 240 p.

[xxxiv] Balota: *i. m.* 34-144.

[xxxv] Uo. 145-224.

[xxxvi] Ehhez is ld.: Györfy: Kafka és Magyarország... i. m.

[xxxvii] Ld.: Németh G. Béla: Az eszmélkedő, kései Mikszáth (1981) = Uő. *Századutóról – századelőről*, Bp., Magvető, 1985, 101-128.

[xxxviii] Mikszáth Kálmán: A zöld légy és a sárga mókus = Uő. *A dzsentrí fészek*. Bp., Szépirodalmi, 1961, 242-257.

[xxxix] „Betegen feküdt az öreg paraszt, a falu nábobja. Isten ítéletet tartott őfelette, mutatván a többi halandóknak is.

»Mik vagytok? Semmik se vagytok. Itt van Gál János, akivel a szolgabíró is kezét fog, akit Gál bácsinak szólítanak a falubeli kis konteszkék, mert gazdag és ő a legtöbb köztetek. De énnekem mindegy az. Én azért leütöm Gál Jánost. Éspedig csak úgy szörmentében ütöm le, mint mikor a kalászból kipereg egy szem, egy legyintésre. Nem küldök ellene éhes farkast, aki megegye, se nem döntök le erős tölgyet, amelyik agyonüsse. Elég lesz neki te is, kis legyecské. Szállj, szállj és csípd meg őkegyelmét.«

Igenis úgy történt; egy légy csípte meg a Gál János uram kezét, s az egyszerre dagadni, pirosodni, aztán feketedni kezdett, mindig odább, feljebb.” Uo. 242.

[xl] Uo.

[xli] Gál János végül az orvos győzi meg a beavatkozásról egy furfangos „retorikai” fogás segítségével:

„- Ne szidja a menyecskét, gazd'uram - vágott közbe a doktor. - Vér van benne s a vére viszi. Fiatal is, s meglehet, még eddig ártatlan, de hát végre is csak férjhez kell mennie, ha egyszer kend nem lesz... Kend pedig már nem lesz.

Erős, mély sóhajtással mozdult meg a nábob kínos fekhelyén.

- Hát mi kára van abban kegyelmednek, hogy férjhez megy? Ugye semmi; mert arról már úgyse tud a sír fenekén. No, azzal meg éppen mit törődik, hogy csinos férjet szemelt ki magának, deli, hetyke legényt, ezt a Palit.

Az öreg fogainak a vicsorítása hangzott, mint két egymáshoz dörzsölt ráspoly.

- Ne legyen irigy, Gál uram. Bizony vétek volna annak a remek asszonyderéknak haszon nélkül elfonnyadni. A Pali nem bolond, hogy bele ne harapjon az almába, melyet feléje himbál a szél, és jól teszi az asszony is, ha élni akar. Itt csak kend a hibás, kend az oktondi, Gál uram...

Gál uram nyögött egyet, a homlokáról csurgott az izzadság, lelkében forrt a keserűség. Jaj, mindjárt kicsordul.

- Mert lássa, Gál uram, jobb volna azt a finom derekat egy kézzel is ölelgetni, mint sehogy!

Ez már sok volt. Felugrott fekhelyéről, mint egy fölpszikált szelindek, vad morgással, s kinyújtván megdagadt karját a doktor felé, a szenvedélytől ziháló hangon hörögte:

- Vegye ki hát a kését az úr.” Uo. 257.

[xlii] „- Mikor elkészült a kastély, hetekig hordták társzekerek Bécsből a bútorokat, szőnyegeket, drágaságokat és csecsebecsét, mindenféle járműveket, hintót, ernyős kocsit, bársonybélésű talyigát. A holt tárgyak után jött az eleven felszerelés. Orosz trapperek, póni lovak, egy fehér bárány, három papagáj, mindenik más színű, egy mókus ezüst kalitkában, egy dog, két véreb, két angóramacska, egy uhubagoly. Most végre szállingózni kezdett az udvar, hat kis udvarhölgy, egy guvernant, egy vén komornyik, két huszár, két szakácsnő, egy kertész, egy kürtös, egy fésülő frájl, egy kocsis, egy szerezsen groom és egy major domus, aki csak németül tud.

Druzsba úr szemkarikái kitágultak, s úgy hallgatta lecsukódó szempillákkal, édesdeden, mint egy ezeregyéjszakai mesét.

- Ahogy minden együtt volt, egy éjszaka megérkezett üveg batárban az excellenciás úr is, elhozta a kastély kis úrnőjét, szép, vézna, harmatgyenge teremtest, egy lilomot...” Mikszáth Kálmán: *Szent Péter esernyője – A Sipsirica*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 277.

[xliii] Ld. például: Benjamin, Walter: Franz Kafka. Halálának tizedik évfordulójára = *Angelus Novus*, szerk. Radnóti Sándor, Bp., Magyar Helikon, 1980, 781-817.; Balota: *i. m.* 211-224.; Sükösd: *i. m.* 89-111.; Miller, J. Hillis: *Tropes, Parables, Performatives. Essays on Twentieth-Century Literature*, New York, Harvester-Wheatsheaf, 1990.

[xliv] Erre is van ellenpélda: Hauser Arnold a manierizmus fejlődését elméleti és történeti alapon tárgyaló munkája például amellel tesz hitet, hogy Kafka történetei nem értelmezhetőek (kizárólag) szimbólumként, allegóriaként vagy parabolaként. Arnold, Hauser: *A modern művészet és az irodalom eredete – A manierizmus fejlődése a reneszánsz válság óta*, Bp., Gondolat, 1980, 490-494.

[xlv] Elm, Theo: A parabola mint 'hermeneutikai' műfaj = *Narratívák II.*, szerk. Thomka Beáta, Bp., Kijárat, 1998, 105.

[xlvi] Uo. 111.

[xlvii] Mikszáth Kálmán: A fekete kakas = Uő. *Összes Művei 11-12. – Regények és nagyobb elbeszélések XII. 1899-1901*, Bp., Akadémiai, 1961, 51-54.

[xlviii] Mikszáth Kálmán: A fekete fogat = Uő. *A dzsentrí fészek... i. m.* 363.

[xlix] Kafka, Franz: *A per*, ford. Szabó Ede, Bp., Talantum, [é. n.], 173-175.

[l] Uo. 48.

[li] *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II.*, szerk. Jankovich József, Bp., Balassi, 2000, 275-300.

This site uses cookies to personalize your experience, analyze site usage, and offer tailored promotions. www.youronlinechoices.eu (https://www.youronlinechoices.eu) [Remind me later](#)

[lii] Ld.: *Gondolat* *Asszonyom, kísérlet tudni szü.*

I accept

[liii] Mikszáth Kálmán *Prakovszky, a siket kovács* (1895-1896), <http://mek.oszk.hu/00900/00905/html/14.htm>

